

---

## ARTYKUŁY

---

IZABELLA SIKORSKA-WOLAK  
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego  
w Warszawie*

### OD AGRONOMII SPOŁECZNEJ DO WSPÓŁCZESNEGO DORADZTWA ROLNICZEGO

Proces krystalizowania się polskiego systemu upowszechniania wiedzy i postępu rolniczego, którego częścią składową jest doradztwo rolnicze miał z jednej strony charakter modernizacyjno-ewolucyjny (i wówczas cechowała go otwartość, dynamika i skuteczność), a z drugiej regresyjny.

Doradztwo rolnicze funkcjonujące zarówno w systemie przedwojennej agronomii społecznej, jak i w systemie powojennego upowszechniania w swoich ogólnych założeniach i praktyce sprzyjało zawsze rozwojowi gospodarstwa rodzinnego. Jednak jego oddziaływanie, polegające głównie na inspirowaniu i pobudzaniu rolnika do samodzielnych i twórczych poczynąń, w tych dwóch okresach miało zupełnie inne warunki i możliwości. W okresie międzywojennym wzmacniały je idee agrarystyczne, a od 1944 roku tłumiły mniej lub bardziej ostre zagrożenia tożsamości chłopskiej.

Wobec mnogości problemów w niniejszym opracowaniu zdecydowałam się przedstawić jedynie drogę prowadzącą do doradztwa rolniczego na przykładzie losów służby rolnej, nawiązując do istoty agronomii społecznej i wymagań współczesnego doradztwa.

#### 1. System agronomii społecznej

##### 1.1 Założenia programowo-metodyczne agronomii społecznej

Z dystansu kilkudziesięciu lat agronomię społeczną można określić jako racjonalny i skuteczny czynnik rozwoju wsi i jej przeobrażeń w sferze gospodarczej i duchowej. Był to czynnik kulturowy, który odegrał znaczącą rolę w sytuacji gdy głęboki kryzys z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych całkowicie sparaliżował gospodarkę narodową. Pojęcie agronomii społecznej wprowadzili w Polsce S. Biedrzycki i Wł. Grabski. Im też zawdzięczamy pierwsze próby

opracowania jej założeń programowych. Wł. Grabski definiuje agronomię społeczną jako „*działalność społeczną oparą bądź o inicjatywę prywatną bądź o zrzeszenie i instytucje, bądź o samorząd i państwo, a polegającą na rozpowszechnianiu wiedzy agronomicznej i na jej zastosowaniu przez najszersze warstwy ludności*”.

W literaturze z tego okresu spotykamy wiele dalszych prób uściślenia przedmiotu agronomii społecznej, między innymi w pracach W. Bronikowskiego, A. Wojtysiaka, Z. Ludkiewicza, które akcentują bądź oświatowe, bądź społeczno-gospodarcze aspekty tej działalności. Wszystkie definicje niezależnie od ich sformułowania, wskazywały, że agronomia społeczna jest częścią składową a jednocześnie środkiem polityki agrarnej i obejmuje pozaszkolne formy pracy społeczno-oświatowej wśród ludności wiejskiej mające wraz z innymi środkami polityki gospodarczej wpływać na podnoszenie jej na wyższy stopień kultury materialnej, społecznej i duchowej.

Główną domeną agronomii społecznej w latach międzywojennych była działalność oświatowa związana ściśle z działalnością społeczną i gospodarczą, jaką rozwijały instytucje i organizacje społeczne w środowisku wiejskim.

W polskim systemie organizacji rolnictwa dużą rolę odgrywał samorząd terytorialny i gospodarczy. W 1933 r. na terenie całego kraju powołano samorząd gospodarczy w postaci Izb Rolniczych, przy czym na terenie byłego zaboru pruskiego samorząd ten istniał już od 1894 r. w postaci trzech izb rolniczych - Wielkopolskiej, Pomorskiej i Śląskiej. Izby rolnicze nie miały swych ogniw terenowych, ich działalność opierała się na samorządzie terytorialnym oraz dobrowolnych organizacjach rolniczych, a głównie na kółkach rolniczych. Wzorowane na doświadczeniach krajów zachodnio-europejskich, a głównie na doświadczeniach niemieckich, realizowały szeroki program prac związanych z upowszechnianiem wiedzy i postępu rolniczego, a także reprezentowały interesy rolników wobec władz państwowych.

Najbardziej masową, dobrowolną organizacją chłopską były na wsi kółka rolnicze. One też stanowiły główny nurt upowszechniania wiedzy i postępu w rolnictwie. To właśnie kółka rolnicze powołały do życia służbę instruktorską na szczeblu powiatów.

## **1.2 Instruktorzy rolni i metodyka pracy doradczej**

Rodowód instruktora rolnego tkwi korzeniami w organicznej i oświatowej pracy prowadzonej przez wielu działaczy społecznych (np. postępowych ziemian, księży, nauczycieli i światlejszych włościan), której zadania sprowadzały się nie tylko do zainteresowania drobnych rolników zdobyciami wiedzy rolniczej, lecz także na budzeniu i podtrzymywaniu w warstwie chłopskiej patriotyzmu, poczucia polskości i obywatelstwa.

Znaczny rozwój kadry instruktorskiej nastąpił w okresie międzywojennym. Spowodowany był z jednej strony dążeniem mas chłopskich do zrzeszania się w organizacje społeczno-zawodowe, z drugiej - był następstwem polityki rolnej państwa wspierającej dążenie wsi do podnoszenia kultury i oświaty rolniczej.

Właściwy wzór instruktora rolnego ukształtował się najpierw w Kongresówce. Tutaj postęp społeczny był ogromnie spóźniony i praca doradcza działaczy społecznych nie mogła sprostać potrzebom włościan.

Powstanie i rozwój instytucji instruktora rolnego łączy się ściśle z rozwojem kółek rolniczych. Pierwszych instruktorów powołał w 1907 roku Wydział Kółek Rolniczych Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie.

Służba rolna była głównym oparciem organizacyjnym i fachowym dla kółek rolniczych, kół gospodyń wiejskich oraz zespołów przysposobienia rolniczego. Zapotrzebowanie na pracę doradcą zgłaszały też organizacje spółdzielcze.

Pomimo wzrostu liczebnego, kadra instruktorska nie była w stanie dotrzeć do wszystkich rolników, nawet gdyby ograniczała się do członków kółek rolniczych. Problem rozszerzenia zakresu doradztwa rozwiązano przez koncentrowanie wysiłków na organizowaniu gospodarstw wzorcowych poprzez które doradcy skutecznie oddziaływali na inne gospodarstwa we wsi. W gospodarstwach wzorowych instruktorzy organizowali demonstracje i pokazy z udziałem rolników danej wsi, łącząc je z pogadankami i dyskusjami na tematy fachowe, a także tematy ogólnowiejskie nurtujące rolników.

Metoda zespołowych lustracji gospodarstw wzorowych łączona z innymi formami upowszechniania wiedzy zdawała doskonale egzamin i przyczyniała się wydatnie do upowszechniania postępu na wsi. Kiluletnia współpraca instruktora rolnego z właścicielami gospodarstw wzorowych przyczyniła się ponadto do wychowania grona społecznych agronomów wspierających pracę profesjonalnych doradców.

W okresie agronomii społecznej wiele wysiłku wkładano w kształcenie i doskonalenie instruktorów rolnych, w przekonaniu, że wysoki poziom tej kadry stanowi główny warunek skutecznego upowszechniania wiedzy i postępu. Wypracowano w tym czasie godną uwagi formę doskonalenia instruktorów w zakresie organizacji drobnych gospodarstw w postaci tzw. okręgów ćwiczebnych. Instruktorzy mieli też swoje czasopismo fachowo-metodyczne „Głos Instruktor-ski”, a także swoją organizację zawodową Związek Instruktorów Gospodarstwa Wiejskiego i Pracy Społecznej, powołany w 1917 roku przez Centralne Towarzystwo Rolnicze.

### 1.3 Cechy systemu agronomii społecznej

Charakterystyczne cechy systemu agronomii społecznej to przede wszystkim:

- 1) zasada, że człowiek jest podmiotem oddziaływań i rozwój jego osobowości największym zadaniem;

- 2) działanie w oparciu o zorganizowane środowisko wiejskie oraz wyrabianie nawyków zespołowego działania i wzajemnej pomocy;
- 3) rozwijanie form i metod pracy zmierzających do kształtowania czynnych postaw zarówno producentów jak i działaczy wiejskich;
- 4) działanie przez zorganizowany system służby rolnej i poradnictwa;
- 5) rozwijanie idei przodownictwa i pracy nad sobą;
- 6) budowanie rozległego zaplecza społeczno-gospodarczego i kulturalnego na wsi (m.in. w postaci spółdzielczości wiejskiej, różnych organizacji młodzieżowych, kół gospodyń wiejskich).

Dorobek agronomii społecznej zasługuje na szczególną uwagę gdyż wiele jego elementów przetrwało próbę czasu i stanowi komponenty współczesnego systemu upowszechniania wiedzy i postępu rolniczego w Polsce.

Już w okresie międzywojennym zapoczątkowano badania naukowe nad problematyką agronomii społecznej. Koncentrowały się one głównie w dwóch ówczesnych ośrodkach naukowo-badawczych tj. w SGGW oraz Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. Należy wymienić takie nazwiska jak: Wł. Grabski, J. Mikułowski-Pomorski, S. Moszczeński, Z. Ludkiewicz, F. Bujak, W. Bronikowski. Prace tych autorów stworzyły naukową podstawę do tego by agronomię społeczną uczynić już wówczas przedmiotem nauczania, a nawet specjalizacji w SGGW.

## **2. System upowszechniania wiedzy i postępu rolniczego po II wojnie światowej**

### **2.1 Powstanie i rozwój służb doradczych**

Okres powojenny charakteryzował się częstymi zmianami w organizacji terenowej służby rolnej. Wiązały się one z reaktywowaniem niektórych organizacji funkcjonujących w okresie agronomii społecznej, powołaniem instytucji upowszechnieniowych i doradczych, zmianami w podziale administracyjnym kraju, a głównie poszukiwaniem optymalnego modelu organizacyjnego doradztwa.

W 50-leciu powojennym wyodrębnić można kilka etapów różniących się umiejscowieniem służb rolnych w określonych strukturach organizacyjnych, warunkami pracy i pełnionymi funkcjami, a nawet nazewnictwem.

**I** - prawie do końca lat 40-tych praca służby rolnej opierała się na żywych i bogatych doświadczeniach agronomii społecznej.

**II** - okres do 1956 r. ze względu na istniejącą wówczas koncepcję przemian społeczno-gospodarczych na wsi łączącą się z kolektywizacją rolnictwa oraz ze względu na obarczanie służby rolnej zadaniami restrykcyjnymi (wynikającymi m.in. z obowiązkowych dostaw), charakteryzuje się zanikiem klasy-

cznego doradztwa rolniczego. Służby rolne pełniły wówczas głównie funkcje społeczno-polityczne.

**III** - wraz z reaktywowaniem kółek rolniczych i przejęciem służby rolnej przez tę organizację rozpoczyna się trzeci etap obejmujący lata 1958 - 1968.

O potrzebie powołania instytucji agronoma gromadzkiego zadecydowały obiektywne potrzeby przyjsia z pomocą kółkom rolniczym oraz gromadzkim radom narodowym, konieczność nasilania instruktażu fachowego dla rolników wobec dostaw nowoczesnych środków produkcji oraz konieczność wzmożenia pracy oświatowej nad doskonaleniem kwalifikacji ogółu rolników.

Poza służbą rolną podporządkowaną związkom kółek rolniczych wyodrębnić można było w tym okresie jeszcze trzy inne piony służb rolnych: pierwszy - pracownicy Wydziałów Rolnictwa i Leśnictwa Prezydiów Rad Narodowych. Bezpośredni kontakt fachowców tego pionu z rolnikiem był jednakże ograniczony lub w ogóle nie istniał; drugi - pracownicy spółdzielczości wiejskiej; trzeci - kadra działająca w resorcie przemysłu rolno-spożywczego i skupu (służby surowcowo-plantacyjne), której bezpośrednia więź z rolnikami została nawiązana wskutek rozwoju różnych form kontraktacji. Ponadto od 1956 działały Rolnicze Rejonowe Zakłady Doświadczalne (RRZD).

Jednakże najbardziej związani z rolnikiem byli agronomowie związków kółek rolniczych, dlatego należy ich działalność uznać za główny nurt w procesie kształtowania nowych elementów postępu i organizacji produkcji rolniczej na wsi.

Przygotowanie zawodowe służby agronomicznej zatrudnionej w poszczególnych instytucjach było bardzo zróżnicowane. Najwięcej specjalistów z wykształceniem wyższym zatrudnionych było w wydziałach rolnictwa i leśnictwa oraz związkach i zrzeszeniach branżowych, najmniej na stanowiskach agronomów gromadzkich. Zauważyć można było natomiast wzrost stanu liczbowego agronomów gromadzkich. O ile w 1958 roku w związkach kółek rolniczych pracowało zaledwie 2 tys. agronomów to w roku 1964 już ponad 5 tys. Wzrostowi liczbowemu agronomów gromadzkich towarzyszyło jednocześnie obniżenie udziału specjalistów z wykształceniem wyższym.

W tym okresie ukształtował się wieloskładnikowy układ administracyjny służby rolnej, cechujący się pionową strukturą organizacji i brakiem koordynacji poziomej. W wyniku tej sytuacji do tych samych gospodarstw trafiały zalecenia pochodzące z różnych ośrodków, które nie zawsze były spójne, a niejednokrotnie wręcz sprzeczne ze sobą. Poza tym do największej koncentracji fachowców doszło w wyższych ogniwach administracji rolnej i instytucjach nie mających bezpośredniego kontaktu z produkcją rolniczą i jej organizacją. Ten wadliwie ukształtowany system zatrudniania służby rolnej można wyobrazić sobie jako odwróconą piramidę - na górze znajdował się cały zespół różnych fachowców,

na pewno nie zawsze niezbędnych, zaś na samym dole przy rolniku byli w zasadzie tylko agronomowie gromadzcy.

**IV etap** - lata 1968 - 1981. Agronomowie gromadzcy zatrudnieni w związkach KR, zostali przekazani administracji państwowej i przeszli na etaty prezydentów gromadzkich rad narodowych.

W tym czasie w RRZD powołano służbę doradztwa specjalistycznego, której zadaniem było wspomaganie fachowe i metodyczne doradców szczebla lokalnego, a także pośredniczenie między zapleczem naukowo-badawczym rolnictwa a administracją. Powiązanie służby rolnej z administracją państwową najniższego szczebla spowodowało, iż zaczęła ona wykonywać zadania i pełnić funkcje, które w praktyce okazywały się często sprzeczne ze sobą, przy czym funkcje administracyjno-organizacyjne zdominowały funkcje oświatowe i doradcze.

W początkach lat 70-tych zalecany model funkcjonowania służby rolnej zawężał jej zadania do wybranych grup gospodarstw. Początkowo były to gospodarstwa specjalistyczne, potem gospodarstwa przykładowe i współpracujące. Kadra instruktorska stanowiła niejako końcowe ogniwo łańcucha powiązań w systemie transmisji osiągnięć nauki do praktyki rolniczej, zaś doradztwo rolnicze utożsamiano z upowszechnianiem postępu.

W 1975 r. RRZD przekształcono w WOPR i podjęto uchwałę o utworzeniu tych ośrodków we wszystkich nowo powstałych województwach.

Badania prowadzone pod koniec lat 70-tych w SGGW i innych ośrodkach naukowych wykazały, iż w dalszym ciągu funkcja administracyjna i organizatorska wysuwała się na plan pierwszy w pracy służb rolnych. Dotychczasowe badania wykazały, iż głównymi przyczynami słabości służby rolnej w minionych okresach były:

- brak jasności, co do przyszłości gospodarstw rolniczych,
- wewnętrzna sprzeczność w obrębie funkcji zawodowych (doradca nie może być równocześnie reprezentantem interesów administracji rolnej i interesów rolników),
- styl i sposób kierowania pracą służby rolnej nastawiony był na uzyskiwanie doraźnych efektów ilościowych,
- występowanie wielu ośrodków decyzyjnych ( kierownik GSR, naczelnik, WOPR, kierownictwo polityczne różnych szczebli),
- brak wypracowanych, jasnych i obiektywnych kryteriów i mierników oceny pracy służb rolnych,
- niska ranga zawodu,
- nie rozwiązany problem kształcenia i doskonalenia zawodowego (np. sprawa stażu pracy, praktycznego doskonalenia),

- trudne warunki pracy,
- ciągła dyspozycyjność,
- realizacja wielu czynności, które były w statutowych obowiązkach instytucji obsługujących wieś i rolnictwo.

Wymienione przyczyny osłabiały efektywność i rangę zawodu instruktora rolnego, stąd obserwowano dużą płynność kadr, brak satysfakcji z wykonanej pracy, nie identyfikowanie się z zawodem.

Rok 1981 był szczytowym pod względem stanu liczbowego pracowników służby rolnej (ponad 20 tys. osób). Już w następnym roku nastąpił gwałtowny spadek liczby zatrudnionych. W 1981 roku WOPR-y przejęły z gmin część służby rolnej (ok. 9 tys. osób). W uzasadnieniu decyzji podano dążenie do usprawnienia działalności i poprawy warunków pracy oraz rozdzielenie funkcji administracyjnych od doradczych. Wyodrębniła się tym samym służba doradcza od służby rolnej administracyjnej pozostającej w urzędach gmin.

Usytuowanie służby doradczej w WOPR było wobec braku sprawnie i prawidłowo funkcjonującego samorządu gospodarczego rozwiązaniem optymalnym. Służba rolna miała tutaj dostęp do wszystkich innowacji, z drugiej strony do różnych form doskonalenia zawodowego. Wyodrębnieniu się służb doradczych towarzyszył wzrost poziomu ich wykształcenia. Pod koniec lat 80-tych - 46,7% doradców legitymowało się wykształceniem wyższym. Nadal nie rozwiązany był jednak problem kształcenia doradców na poziomie akademickim i doskonalenia, szczególnie o charakterze praktycznym. Pomimo wzrostu liczby doradców z wykształceniem wyższym w badaniach prowadzonych w drugiej połowie lat 80-tych przez Katedrę Socjologii i Doradztwa SGGW oraz AR w Olsztynie, Bydgoszczy i Wrocławiu doradcy wskazywali nadal na braki w posiadanej wiedzy, szczególnie z takich dyscyplin jak: psychologia, socjologia czy metodyka doradztwa. Braki te utrudniały ich zdaniem poprawne wypełnianie funkcji doradczych, które po przejściu do wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego stały się pierwszoplanowymi funkcjami zawodowymi doradców. Ich realizacja wypełniała ponad 75% budżetu czasu pracy.

## 2.2 Doradztwo rolnicze w warunkach gospodarki rynkowej

Już w latach 80-tych znacznemu rozszerzeniu uległy cele doradztwa rolniczego. W miejsce upowszechniania pojedynczych elementów postępu, cele doradztwa zaczęły być formułowane znacznie szerzej - podnoszenie standardu życia rodzin rolniczych.

Zmieniająca się wraz z rozpoczęciem budowy podstaw gospodarki rynkowej w Polsce sytuacja społeczno-ekonomiczna wsi i rolnictwa wyzwała potrzebę reorientacji doradztwa rolniczego, które jako układ dynamiczny z jednej strony

stale dostosowuje się do istniejących warunków i potrzeb, z drugiej stymuluje dokonujące się przeobrażenia.

W 1990 roku dokonano zmian dotyczących bezpośrednio organizacji doradztwa rolniczego i mających wpływ na jego dalsze funkcjonowanie. Pierwsza dotyczyła przekształcenia wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego w ośrodki doradztwa rolniczego, czemu towarzyszyła weryfikacja kadry doradczej i w związku z kłopotami budżetowymi znaczne zmniejszenie liczby zatrudnionych. O ile w 1989 roku w WOPR zatrudnionych było ponad 10 tys. doradców, to w 1992 roku - 4527 tys., z tego ponad 1 tys. osób stanowili specjaliści zakładowi. Wytworzyła się sytuacja, w której na 1 doradcę w niektórych województwach przypada ponad 1 tys. gospodarstw (siedleckie, lubelskie), podczas gdy w krajach zachodnio-europejskich na 100 gospodarstw przypada przynajmniej kilku doradców. Sama identyfikacja potrzeb rolników czyli diagnozowanie sytuacji doradczych wymagałoby blisko 2-letniej pracy doradców. W takich warunkach nie wystarcza już czasu na tworzenie programów doradczych i na ich realizację.

Doradztwo rolnicze mimo wielu zmian organizacyjnych jakie miały miejsce w poprzednich okresach, jest nadal w przewadze doradztwem państwowym, zaś głównymi organizacjami doradczymi są ośrodki doradztwa rolniczego. Pierwszym krokiem w kierunku uspołecznienia doradztwa było powołanie w 1990 r. społecznych rad doradztwa. Powstanie tych rad, stanowiących reprezentację rolników na różnych szczeblach zarządzania doradztwem wskazuje na wybór ewolucyjnej drogi uspołecznienia doradztwa rolniczego w Polsce.

Innym przejawem uspołecznienia doradztwa rolniczego jest powoływanie stowarzyszeń i towarzystw doradczych. W doradztwo rolnicze w coraz większym stopniu włączają się nowo powstające podmioty: firmy konsultingowe zajmujące się badaniem rynku, biura doradcze prawno-podatkowe, firmy prywatne i różnego rodzaju spółki zajmujące się m.in. skupem i przetwórstwem produktów rolnych czy dystrybucją środków produkcji. Te ostatnie działalność promocyjną rozwijaną przez swoich dealerów łączą często z pomocą doradczą udzielaną klientom-rolnikom czym w pewnym stopniu uzupełniają pracę wyspecjalizowanych służb doradczych.

Obok doradcy państwowego pojawiają się prywatni doradcy i chociaż na razie ma to charakter nieformalny, jest przejawem rozpoczynającej się częściowo komercjalizacji doradztwa rolniczego w Polsce.

Obiektywną potrzebą stała się reorientacja treści doradztwa rolniczego, w którym dominowały problemy produkcyjne i technologiczne. Zagadnienia maksymalizacji produkcji zaczęły ustępować problemom opłacalności i jakości produktów zwiększających ich konkurencyjność na rynku (zgodnie z prawem wzrostu wymagań), pomocy rolnikom w poruszaniu się na rynku i zaznajamianiu



z instrumentami marketingu, wyzwalaniu aktywności wiejskich społeczności lokalnych, pobudzaniu przedsiębiorczości wśród rolników.

Na I Konferencji Krajowej Rady Doradztwa Rolniczego, która odbyła się w lutym 1993 r. wyznaczono priorytetowe kierunki pracy ODR. Były to:

- 1) pomoc doradcza w zakresie: obniżania kosztów produkcji rolniczej, tworzenia alternatywnych źródeł dochodów ludności wiejskiej, rozwój agrobiznesu, samoorganizowanie się rolników dla realizacji wspólnych przedsięwzięć;
- 2) pomoc w restrukturyzacji rolnictwa;
- 3) zorganizowanie regionalnej informacji rynkowej dla potrzeb rolników;
- 4) marketing produktów rolnych i środków produkcji;
- 5) doradztwo ekologiczne;
- 6) doradztwo w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju wsi;
- 7) realizacja programów edukacyjnych w zakresie ekonomicznej efektywności różnych kierunków i technologii produkcji rolniczej;
- 8) nawiązanie i rozwijanie współpracy ze szkołami rolniczymi.

Rozszerzony znacznie zakres problemów doradczych wymaga kadry fachowców o wyższych aniżeli dotychczas kompetencjach zawodowych i umiejętności nowego spojrzenia na wykonywane zadania. Jest to wyzwanie dla uczelni rolniczych, ośrodków doradztwa rolniczego i decydentów odpowiedzialnych za organizację systemu kształcenia i doskonalenia zawodowego służb doradczych.

Doradztwo rolnicze aby było skuteczne i przyczyniło się do przyspieszenia tempa przemian na wsi i w rolnictwie musi otrzymać wsparcie ze strony nauki, organizacji społecznych, związków i stowarzyszeń, administracji państwowej, samorządów lokalnych, a przede wszystkim przedstawicieli rządu i parlamentu.

Obecnie trwają prace nad budowaniem nowoczesnego systemu doradztwa rolniczego w Polsce, odpowiadającego współczesnym potrzebom wsi i rolnictwa oraz wymogom Unii Europejskiej. W kreowaniu tego systemu wykorzystywane są zarówno rodzime doświadczenia, a także innych krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej.

### 3. Cechy współczesnego doradztwa

1. Szerokie rozumienie celów doradztwa - podniesienie standardu życia rodzin rolniczych.
2. Przesunięcie punktu ciężkości z upowszechniania pojedynczych elementów postępu na pomoc w uświadamianiu i rozwiązywaniu sytuacji problemowych oraz ich urzeczywistnianiu.

3. Duże zróżnicowanie potrzeb doradczych oraz obiektywne trudności ich diagnozowania (ponad 1 tys. gospodarstw na doradcę).
4. Wielość, zmienność i różnorodność problemów doradczych (ekonomiczne, organizacyjne, marketingowe, ekologiczne, socjalno-bytowe, technologiczne, techniczne, edukacyjne). Pojawianie się nowych problemów wymaga przygotowania kadry specjalistycznej.
5. Nie rozwiązany problem kształcenia i doskonalenia doradców (szczególnie o charakterze praktycznym).
6. Partnerstwo i ustawiczość w doradztwie. Rolnik jako podmiot oddziaływań doradczych.
7. Programy doradcze opracowywane przy współudziale zainteresowanych rolników.
8. Podejście edukacyjne.
9. Wymiar interakcyjny doradztwa rolniczego.
10. Różnorodność form i metod poradnictwa.
11. Koncentrowanie się na grupach liderów wiejskich i poprzez nich oddziaływanie na całą społeczność wiejską.
12. Doradztwo funkcjonuje w strukturach państwowych, ale podejmowane są próby jego uspołecznienia.
13. Ewolucyjny charakter zmian organizacyjnych.

#### LITERATURA:

1. J.Kania: Cele i ograniczenia funkcjonowania doradztwa rolniczego w Polsce. (w:) *Metodyka wdrożeń, osiągnięć nauk rolniczych i efektywność ich zastosowania w gospodarce. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej*. Bonin 1994.
2. Materiały z konferencji Krajowej Rady Doradztwa Rolniczego. Polsko - Amerykański Program Doradztwa. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie. Poznań 1993.
3. Cz.Maziarz: Istota i rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918 - 1939. *Zeszyty Naukowe SGGW. Seria Historyczna*, z.8. Warszawa 1971.
4. Z.Przychodzeń: *Zasady organizacyjne doradztwa dynamiczno-grupowego*. SGGW, Warszawa 1989.
5. Z.Przychodzeń: *Miejsce doradztwa rolniczego w marketingu operacyjnym*. *Wies i Państwo*, nr 2, 1992.
6. I.Sikorska-Wolak: *Doradztwo rolnicze w zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej wsi i rolnictwa*. (w:) *Mechanizmy i infrastruktura rynku rolnego. Cz.II*. SGGW, Warszawa 1995.